

בארה של מרים

וַיָּבֹאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מִדְּבַר צֶן בַּחֲדָשׁ הָרָאשׁוֹן וַיָּשֶׁב הָעָם בְּקֶדֶשׁ וַתָּמַת שָׁם מִרְיָם וַתִּקָּבֶר שָׁם: (במדבר כ א).¹

וְלֹא הָיָה מִיָּם לַעֲדָה וַיִּקְהְלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֹהֶרֶן: וַיִּרְבַּ הָעָם עִם מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר וְלֹו גִּוְעֵנוּ בְּגֹועַ אַחֲיֵינוּ לִפְנֵי ה' ... הִמָּה מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה' וַיִּקְדָּשׁ בָּם: (שם שם ב, ג).²

וּמֹשֶׁה בָּאָרְהָ הוּא הַבָּאָר אֲשֶׁר אָמַר ה' לְמֹשֶׁה אֲסֹף אֶת הָעָם וְאֶתְנָה לָהֶם מָיִם: אִזּוּ יִשְׁיֵר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֵי בָאָר עֲנֵי לָהּ: בָּאָר חֲפְרִיָה שָׂרִים כְּרִיָּה נְדִיבִי הָעָם בְּמַחֲקָק בְּמַשְׁעָנָתָם וּמִמִּדְּבַר מִתְנָה: (במדבר כא טז-יח).³

תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק יא הלכה א – במות מרים הסתלקה הבאר

כל זמן שהיתה מרים קיימת היתה באר מספקת את ישראל. משמתה מרים מהו אומר? "ותמת שם מרים ולא היה מים לעדה", שנסתלקה הבאר. כל זמן שהיה אהרן קיים, עמוד ענן מנהיג את ישראל. משמת אהרן מהו אומר? "וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב וגו'" - נעשו ידיים לאותו רשע ובא ונלחם את ישראל. אומר: איה הלך התייר שלהן המכבש להם את הארץ?⁴

תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק יא הלכה ח – שלושת הפרנסים

ר' יוסה בר' יהודה אומר: כיון שיצאו ישראל ממצרים, נתמנו להן שלשה פרנסין טובין. אילו הן: משה אהרן ומרים. בזכותן נתנו להן שלש מתנות עמוד הענן ומן ובאר באר בזכות מרים עמוד ענן בזכות אהרן מן בזכות משה מתה מרים בטלה הבאר וחזרה בזכות משה ואהרן. מת אהרן בטל עמוד הענן וחזרו שניהם בזכות משה. מת משה בטלו שלשתן ולא חזר, שנאמר: "ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד" (זכריה יא ח).⁵

¹ כך נפתח פרק כ בפרשתנו אשר פותח תקופה חדשה בתולדות עם ישראל - תקופת דור הבנים, הוא דור "באי הארץ" שמחליף את דור האבות הוא דור "יוצאי מצרים" בלשון חכמים. שלושים וכמה שנים עומדות בין פרשת שבט שעברה ובין פרשת השבת (בהנחה פשוטה שמחלוקת דתן ואבירם באה בעקבות חטא המרגלים), אולי אפילו בין חלקה הראשון והשני של הפרשה. ראו דברינו [שנות המדבר העלומות](#) בפרשה זו. חילוף הדורות לא פוסח גם על המנהיגים - "שלושת הרועים" האחים השייכים לדור המדבר וגורלו (ראו שוב דברינו [חילופי דורות ומשמרות](#)). שלושתם 'לוקים' בפרשה זו וראשונה להם, האחות הגדולה, מרים. על מות מרים, מן הראוי לדון בהזדמנות, אבל הפעם שמנו מגמתנו לנושא של באר מרים שהוא כולו מוטיב של המדרש ואין לו זכר במקרא. וחיידה לשולחן שבת: מי מדור יוצאי מצרים (ומעמד הר סיני), מלבד כלב ויהושע (ואישים כאלעזר ואיתמר) כן זכה להיכנס לארץ? רמז: לא אדם מסוים אלא קבוצה, בעלי מאפיין מסוים.

² בסמוך למות מרים באה פרשת מי מריבה בה העם צמא למים ובה לא רק בני ישראל רבים עם הקב"ה, אלא גם משה ואהרן נכשלים באי מילוי דבר ה' לדבר אל הסלע ולא להכותו, ונגזר גם עליהם שלא יכנסו לארץ. ראו דברינו ["יכתב עוני וכן יען לא האמנתם בי"](#) בהם דנו בחטא מי מריבה. האם נדרוש סמוכין בין מות מרים ומי מריבה? במקרא אין שום רמז או אסמכתא לכך, אבל בעיני המדרש אולי כן.

³ ובפרק הסמוך שוב ענייני מים והפעם בלי תלויות ובלו שגיאות, מים בשפע מן הבאר ושירה עליה. שירה קצרה שרק תחילתה ידועה לנו (ראו פירוש אבן עזרא "עלי באר - תחילת השירה, ולא נכתבה כולה") והיא אחת מעשר השירות שהיו בעולם: "שירת אדם, שירת אברהם, שירת הים, שירת הבאר, שירת משה, שירת יהושע, שירת דבורה, שירת דוד, שירת שלמה דשיר השירים ושירת לעולם הבא" (מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה א). על שירת הבאר מן הראוי לדרוש גם כן בהזדמנות, אך הפעם נתמקד בעסקי הבאר. מי זו אותה באר מסתורית שמופיעה בסוף ארבעים שנות הנדודים וזכתה לשירה? הייתכן שיש קשר בין המים של פרק כ ובין המים של פרק כא? האם שלושת האירועים: מות מרים, מי מריבה והבאר שכרוה וחקקוה נדיבים קשורים זה בזה?

⁴ כך הוא גם במדרשים ופרשנים רבים אשר דורשים סמוכים וקוראים את סוף פסוק א ותחילת פסוק ב ברצף: " ... וַתָּמַת שָׁם מִרְיָם וַתִּקָּבֶר שָׁם וְלֹא הָיָה מִיָּם לַעֲדָה וכו' ". ראו תרגום כתר יונתן: "ולפי שבזכותה של מרים נתנה הבאר, כאשר מתה נגנזה הבאר ולא היה מים לעדה ויתאספו על משה ועל אהרן". ורש"י מפרש: "ולא היה מים לעדה - מכאן שכל ארבעים שנה היה להם הבאר בזכות מרים". ומדרש תנחומא (בובר) פרשתנו סימן ב: "הבאר בזכות מרים, שנאמר: ותמת שם מרים, ולא היה מים לעדה", ובילקוט שמעוני בפרשתנו רמז תשסג: "למה נסתלק הבאר במיתת מרים? כדי שידעו הכל כמה היתה צדקת ויצטערו עליה". וכן רבים.

⁵ מקבילות למדרש זה מצויות בספרי דברים שה, סדר עולם רבה י ועוד. ראו הרחבת מדרש זה בגמרא תענית ט ע"א והפתרון המוצע שם לשאלה שהרי שלושת הרועים לא מתו בחודש אחד: מרים נפטרה בניסן, אהרן בחודש אב ומשה בחודש אדר - היינו בהפרשי זמן של מספר חודשים וכמעט שנה בין מרים למשה! ואלה דברי הגמרא בתענית: "רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלושה פרנסים טובים עמדו לישראל, אלו הן: משה, ואהרן, ומרים. ושלוש מתנות טובות ניתנו על ידם, ואלו הן: באר, וענן, ומן. באר - בזכות מרים, עמוד ענן - בזכות אהרן, מן - בזכות משה. מתה מרים - נסתלק הבאר ... וחזרה בזכות שניהן. מת אהרן - נסתלקו ענני כבוד ... חזרו שניהם בזכות משה. מת משה - נסתלקו כולן, שנאמר: ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד (זכריה יא ח). וכי בירח אחד מתו? והלא מרים מתה בניסן, ואהרן באב, ומשה באדר! אלא: מלמד שנתבטלו שלש מתנות טובות שנתנו על ידן, ונסתלקו כולן בירח אחד". ראו שם גם הכלל: "מטר - בשביל יחיד, פרנסה - בשביל רבים" ואיך הוא מתקשר לעניינינו. ועפ"י מכלילת דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה ה זכות משה עמדה גם אחרי מותו והמן המשיך לספק מזונם של בני ישראל שבעים יום אחרי מות

מדרש תנחומא (בובר) פרשת במדבר סימן ב – הבאר המתגלגלת

... והבאר בזכות מרים, שנאמר: "ותמות שם מרים, ולא היה מים לעדה" (במדבר כ א ב). והיאך היתה הבאר עשויה? כמין סלע היתה מתגלגלת ובאה עמהן במסעות.⁶ כיון שהיו הדגלים חונים והמשכן עומד, היה הסלע בא ויושב לו בחצר אהל מועד, והנשיאים עומדים על גביו ואומרים: עלי באר (במדבר כא יז).⁷

במדבר רבה יט כה פרשת חקת – השירה רק בסוף שנות הארבעים

אז ישיר ישראל את השירה הזאת – השירה הזאת נאמרה בסוף מ' שנה והבאר נתנה להם מתחילת ארבעים ... והלא מתחילת מ' שנה היתה עמהם! אלא שירדה לפרסם את הנסים והיו ישראל עומדים על הנחלים ואומרים לה: עלי באר ענו לה ואמרו שירה עליהם.⁸

המדרש הגדול חוקת עמוד שסא, פתרון תורה חוקת עמוד 185 – העם צמא למים

"ויבוא משה ואהרן מפני הקהל", ומשה ואהרן היו יושבים ובוכים לפנים וישראל בוכין מבחוץ. ומשה לא ידע שישראל בוכים מבחוץ עד שש שעות. ונכנסו אצלו ישראל ואמרו לו: עד מתי אתה בוכה? אמר להן: לא אבכה על אחותי שמתה? אמרו לו: עד שאתה בוכה על נפש אחת, עמוד ותבכה עלינו. אמר להן: למה? אמרו לו: מים אין לנו!⁹ עמד ויצא עמהן וראה הבאר שיבשה והיה עושה עמהן מריבה. אמר להן: לא אמרתי לכם לא אוכל לבדי שאת אתכם. מיד כעס הקב"ה על משה ועל אהרן, אמר להן: בני מתים בצמא ואתם יושבין ומתאבלין על זקנה זו! מיד היה הדבור על משה שנאמר: "וידבר ה' אל משה וגו' קח את המטה והקהל את העדה וגו' ודברתם אל הסלע". אמר להם: שנו עליו פרק ומיד מוציא לכם מים.¹⁰

רמב"ן במדבר כ ח – סלע מי מריבה הוא בארה של מרים

ועל דעת רבותינו בבארה של מרים אמרו כי הסלע הזה הוא הצור אשר היה בחורב, ולפיכך יפרשו "מימיו" אשר היה דרכו לתת, כי עתה נסתם מעיני במות מרים. כי הכוונה לרבותינו בבארה של מרים, שהיה מעולם באר נסי מקור מים חיים נובע בכל מקום שיהיה שם הרצון עליו. העלה אותו לישמעאל במדבר באר שבע,¹¹ ונבקע בחורב מן הצור ההוא שהיה שם, ובשאר המסעים נובע מן הצור במקום שיחנו שם.¹² וכאשר מתה הצדקת, פסק

משה, לפי שיטת ר' אלעזר המודעי ורבי אליעזר (בן הורקנוס).. ולפי שיטת ר' יוסי שם – נמשך המן כל ארבע עשרה שנה שכבשו וחילקו את הארץ. ראו גם גמרא קידושין לח א מתי פסק המן. ראו דברינו [טעם המן](#) בפרשת בשלח.
⁶ ראו בגמרא שבת להלן (ובהערה 19) דין מעיין המיטלטל שנדון להלכה שאינה למעשה רק לדרוש ולקבל שכר. ובתנחומא הרגיל: "כמין כוורת או כדורת".

⁷ על נפלאות הבאר רבו המדרשים. ראו שיר השירים רבה פרשה ד (וילנא סימן ג, דונסקי סימן כו): "שלחך פרדס רימונים - עתיד הקב"ה לעשותך כפרדס רמונים לעתיד לבוא. ואיזה זה? זה הבאר. - מאן היו ישראל מנטרים כל מ' שנה שעשו במדבר? רבי יוחנן אמר: מן הבאר, וממנו היו רוב הנייתן. דאמר ר' יוחנן: הבאר היתה מעלה להם מיני דשאים, מיני זרעונים, מיני אילנות. תדע לך שהוא כן, שכיון שמתה מרים ופסקה הבאר מהן היו אומרים (במדבר כ ה): לא מקום זרע ותאנה וגפן". ובמדרש במדבר רבה יט כו: " ... כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם - שהיו הנשיאים עומדים על גבה ומושיכין במטותיהן כל אחד ואחד לשבטו ולמשפחתו וריוח שבין הדגלים מלא מים מגופריהם. אשה שהיתה צריכה לילך אצל חברה מדגל לדגל היתה מהלכת בספינה". עוד נפלאות רבות נדרשו על אותה באר מסתורית שסיפקה צרכיהם של ישראל במדבר כל ארבעים שנות הנדודים. ובאמת רק פעמיים נזכר בתורה שהעם צמא למים: בפרשת בשלח בתחילת המסע במדבר, ובפרשתנו לקראת סוף המסע. ובין השיטין דלגנו מפרק כ לפרק כא, וממות מרים וחוסר המים של תחילת פרק כ לשירת הבאר של פרק כא. הבאר שחפרו השנים וזכרו נדיבי העם היא היא באר מרים שחזרה לאחר מותה, כפי שכבר ראינו לעיל! וכך גם מפרש רמב"ן על הפסוק: וממדבר מתנה (במדבר כא יח).

⁸ אם זו הבאר שליוותה את עם ישראל ארבעים שנה, מדוע רק כעת שיבחה ושוררו לה? על כך עומד מדרש רבה זה ומתאר שם באריכות את הנס שנעשה לעם ישראל בנחלי ארנון ששם ארבו להם "כל האומות" שהתנגדו לכניסתם לארץ. ונכנסו ההרים אלו באלו ומתו כל אותם אויבים (ומי בישר להם נס זה? את זה שני המצורעים שהלכו בסוף המחנה. ראו דברינו [וארבעה אנשים היו מצורעים](#) בפרשת מצורע). אבל אנחנו שואלים לא על כל ארבעים השנה אלא על חטא מי מריבה. אם בתחילת פרק כ נעלמה בארה של מרים, ובשירת הבאר בפרק כא היא חוזרת, וסלע מתגלגלת הייתה, מה קרה בחטא מי מריבה? אולי גם שם נטלה הבאר חלק? משה שקוע באבלו הפרטי ואינו מבחין בצרת העם. או שלא שמע את בכיים, או ששמע והיה בטוח שגם הם בוכים על מרים.

⁹ ראו מקבילה גם באוצר המדרשים (אייזנשטיין) אהרון עמוד 13. וכך גם ילקוט שמעוני בפרשתנו רמז תשסג על התכנסות העם על משה ואהרון שהיו שקועים באבלם ולא שמו לב לצערו של העם שצמא למים. שם אהרון היה בטוח שהתכנסות העם היא השתתפות בצערם בבחינת גמילות חסד עם מרים, ואילו משה מזהה מיד ש"אין זה כינוס של תקנה אלא של קלקלה". כל זה קשור אולי יותר לנושא של מות מרים (וגם לירידה ההדרגתית של משה ואהרון, ראו שוב דברינו [חילופי דורות ומשמרות](#)), אך אנחנו בעסקי בארה של מרים. מהו הסלע שאליו מצטווים משה ואהרון לדבר? נראה שהוא בארה של מרים שִׁבְשָׁה עקב מותה.

¹¹ בארה של מרים משקה את ישמעאל והגר אמו! ולפי שזה האירוע הראשון של הסלע הוא הבאר, נאמר ההפך: הבאר שהעלה הקב"ה לישמעאל בנו של אברהם, ששרה אשתו גרשה מביתה, היא הבאר/סלע שמשקה את בני ישראל ארבעים שנה במדבר. האם רמב"ן הוא בעל הרעיון הזה והראשון לאומרו? האם הוא שהוציא מים מישמעאל לישראל?

¹² והכל התחיל בצור שבפרשת בשלח במסה ומריבה, הוא הצור של [נקרת הצנור](#) בה ביקש משה לראות בכבוד ה'. צור רפידים הוא צור הר חורב. ראו פירוש רמב"ן בשמות יז ה על הצור במסה ומריבה שמשלימים את דבריו כאן, תוך שהוא מזכיר את הפסוקים

המעין. ועתה חזר על ידי משה להיות לו מקור נפתח מן הסלע הזה בעצמו, והוא מה שאמר: "אל הסלע" - הנודע.¹³

אלשיך שמות פרק יז פסוק ה – משה מכה את הבור ממנו שתו הוא וכל העם מים

ואמר ומטך אשר הכית בו את היאור כו'. לבוא אל היאורו, נשים לב, כי הלא קיימו וקבלו רבותינו ז"ל (בבא מציעא פו ב) כי זה היה בארה של מרים.¹⁴ ועל זה קשה כי הנה כמו זר נחשב יכה בו במטהו, כי בירא דשית מיניה מיא לא תשדי ביה קלא (בבא קמא צב ב), ומה גם הכאה. ועוד, היתכן יהיה צור שיצטרך להכות בו, והלא רוח חיים היה בו, והיה מהלך אתם בכל מסעיהם ומעלה להם אברי האמוריים, ואיך היה צריך יכו בו לתת מימיו.¹⁵

מסכת אבות פרק ה משנה ו – נבראה בערב שבת בין השמשות

עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן: פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות. ויש אומרים אף המזיקין וקבורתו של משה ואילו של אברהם אבינו. ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה.¹⁶

מסכת שבת דף לה עמוד א – שיעור זמן בין השמשות

רבי נחמיה אומר: כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל¹⁷ - אמר רבי חנינא: הרוצה לידע שיעורו של רבי נחמיה יניח חמה בראש הכרמל, וירד ויטבול בים ויעלה, וזהו שיעורו של רבי נחמיה.¹⁸ אמר רבי חייא: הרוצה

בתהלים פרק עח ופרק קה: "ויציא נזלים מסלע ויורד כנהרות מים", "פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר", "הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו". דבריו שם משלימים את דבריו כאן (או ההפך). ראו דברינו [מטה ומריבה](#) בפרשת בשלח.

¹³ מה שרמזו המדרשים, אומרים הפרשנים באופן ברור יותר. ראו גם פירוש חזקוני שם: "ודברתם אל הסלע הוא שנקרא בארה של מרים וזבין הימנו מים והיה מתגלגל אחר ישראל, והוא הסלע שבו הכה משה שלא היה רוצה להזיב מימיו בשבילו בשביל שמתה מרים. וחזר בזכות משה ואהרן כמו שפירשו רבותינו בתענית, שנאמר: ודברתם אל הסלע". נראה שקבלנו כאן פירוש מיוחד השופך אור חדש על חטא מי מריבה. הסלע בו כשלו משה ואהרן, הסלע שהיכו במקום לדבר אליו ("שנו עליו פרק ומיד מוציא לכם מים", המדרש הגדול לעיל) – הוא בארה של מרים אחותם הגדולה שנפטרה ובמותה לא מוצאים משה ואהרן את ידיהם ורגליהם. הבאר יבשה ואיתה נעלמה גם מרים האחות הגדולה שאולי יכלה לשמור על משה גם כאן ולהצילו מהמים כפי שהצילה אותו ממימי היאור. כל זה לא עמד לה כאשר דברה בו סרה (ילקוט שמעוני בהעלותך רמז תשלז), והוא שנשא תפילה להצלתה (דברינו [אל נא רפא נא לה](#)). אבל כאן משה אובד עצות ומותה של אחותו הגדולה הוא הסיבה לחטאו במי מריבה. והבאר שלנו? נמצאת בכל מקום בפרקים כ כא. ראו שאלתנו בהערה 3 לעיל.

¹⁴ אלשיך (או שמא המהדירים של כתביו) מוצא מקור בגמרא בבא מציעא לרעיון שהסלע שמשוה מכה בצור הוא בארה של מרים – והרי לנו מקור לדברי רמב"ן לעיל (הערה 11). אבל בעיון בגמרא הנ"ל לא מצאנו עניין זה. אולי מחיבור של דרשות שם: דרשת רב יהודה אמר רב על מעשי אברהם לדורות: "יקח נא מעט מים – והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם", עם דרשת רבי חמא ברבי חנינא: "בשכר יקח נא מעט מים – זכו לבארה של מרים". הגם שאלה דרשות חולקות. ראו הסוגיה שם.

¹⁵ נראה שדבריו של אלשיך (צפת המאה ה-16) הם אולי החריפים ביותר בעניין זה שמשוה בחטא מי מריבה מכה בעצם את הבאר של מרים ועובר על הכלל המוסרי הפשוט: בור ששתית ממנו מים לא תזרוק בו אבן! (ראו דברינו [בור ששתית ממנו מים](#) בפרשת מטות). אלשיך מתמקד בחטא עצמו ובפשר ההכאה בבאר מים חיים מול הציווי הקב"ה לדבר אליו, ואילו אנו התעכבנו, דרך עניין זה, ביחסים המורכבים שבין שלושת האחים: מרים, אהרן ומשה. ראו פירוש רבי בחיי בן אשר במדבר כ ב, המזכיר את זכותה של מרים השומרת על עריסת אחיה: "ולא היה מים לעדה. כשמתה מרים נסתלק הבאר, כי היה הבאר בזכות מרים, שהיה לה זכות המים ממש, שנאמר: (שמות ב ד) ותתצב אחותו מרחוק". בסוף פרשת בהעלותך מוחל משה למרים וגומל לה חזרה בתפילתו הקצרה: "אל רפא נא לה". וכאן, כל מה שנדרש לעשות הוא שוב תפילה קצרה בפה. לדבר אל הסלע, שלפי דעת המפרשים, היא הבאר של אחותו שיבשה במותה. במקום זה, הוא מכה אותה "ועל זה קשה כי הנה כמו זר נחשב יכה בו במטהו, כי בור ששתית ממנו מים, לא תזרוק בו אבן". אגב, אלשיך הוא אולי הפרשן שמתעסק הכי הרבה במוטיב של באר מרים! האם זו השפעת צפת של המאה ה-16? הקשר של הבאר לגליל שעוד נראה להלן?

¹⁶ אם עד עכשיו נראית לנו בארה של מרים דבר מופלא ופלאי, הנה ההסבר לכך, שהיא מאותם עשרה דברים פלאיים שנבראו בערב שבת בין השמשות. ראו רשימה זו במקורות ונוסחאות דומות, אך שונות, בגמרא פסחים נד א, ספרי דברים פיסקא שנה ועוד. ובמכילתא דרבי ישמעאל בשלח – מסכתא דויסע פרשה ה דווקא נעלמה הבאר של מרים ובאה במקומה המערה שעמדו בה משה ואהרן. ראו פירוש המשניות לרמב"ם על משנה זו (מובא גם בתורף בפירוש קהתי במקום) שרשימה זו, ואף דברים אחרים שנראים לנו פלאיים "הושמו בטבעי הדברים מששת ימי בראשית ... אלו בלבד נעשו בין השמשות ושאר הנפלאות והמופתיים הושמו בטבעי הדברים בעת היעשותם תחילה". המב"ם לשיטתו שאין ניסים שנוגדים את טבע העולם. עוד נראה להלן גם את גישתו הרציונאלית של אבן עזרא. ואנו נמשיך להתגלגל עם נפלאות הבאר היישר לארץ ישראל.

¹⁷ הדיון כאן הוא כמה זמן הוא "בין השמשות". לפי רבי נחמיה זמן הליכת אדם ממוצע חצי מיל אחרי שקיעת החמה. סמיכות הדרשות של "בין השמשות" שבמשנה אבות לעיל ו"בין השמשות" שבגמרא שבת כאן, שתוביל אותנו לבארה של מרים, היא שלנו וכבר נחלקו רבותינו אם יש או אין לדרוש סמוכין במחלקי המים.

¹⁸ שתי שיטות בהסבר דברי רבי חנינא. האחת, שכשהוא על שפת הים עדיין רואה את הכרמל מואר, יורד וטובל וחוזר לראש הכרמל. והשנייה (רשב"א) שיתחיל לרדת מהכרמל בעת שהחמה מתחילה לשקוע, יטבול ויחזור לראש הכרמל. לפי שתי השיטות, בוודאי השנייה, אין זה כנראה הכרמל שלנו. הזמן הנדרש הוא ארוך למדי (אלא אם נאמר שבין השמשות מתחיל מרגע שהשמש עברה את נקודת הזנית). ומהדרשה ההלכתית נגיע מיד לדרשה האגדית ולבארה של מרים. אמרת כרמל? הזכרתנו דרשה יפה.

לראות בארה של מרים, יעלה לראש הכרמל ויצפה ויראה כמין פְּבָרָה בים, וזו היא בארה של מרים. אמר רב: מעין המיטלטל - טהור, וזהו בארה של מרים.¹⁹

ויקרא רבה פרשה כב סימן ד – באר מרים מצויה בימה של טבריה

א"ר תנחומא: אפילו במים הקב"ה עושה שליחותו.²⁰ מעשה במוכה שחין אחד שירד לטבול בטבריא וארעה השעה וצפתה בארה של מרים ונתרפא. והיכן היא בארה של מרים? א"ר חייא בר אבא: כתוב: "עלי באר ענו לה ... וממדבר מתנה ... ונשקפה על פני הישימון" (במדבר כא ז-כ) - שכל מי שהוא עולה על ראש הר ישימון ורואה כמין פְּבָרָה קטנה בים של טבריא, זו היא בארה של מרים. א"ר יוחנן בן נורי: שיערו רבותינו והיא מכוונת כנגד השער האמצעי של בית הכנסת העתיק של סרוגנין.²¹

מדרש תהלים (בובר) מזמור כד – נשקפת מהר נבו?

כתיב ונשקפה על פני הישימון (במדבר כא כ), אמר ר' חייא בר אבא כל מי שעולה להר מבוא, ורואה כמין כברה בימא של טבריה, זו היא בארה של מרים.²²

בראשית רבה ע ח פרשת ויצא – באר האבות

ר' חמא בר חנינא פתר בו שש שיטות:²³ "וירא והנה באר בשדה" - זו הבאר; "והנה שם שלשה עדרי צאן" - משה ואהרן ומרים; "כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים" - שמשם כל אחד ואחד מושך מים לדגלו ולשבטו ולמשפחתו; "והאבן גדולה על פי הבאר" - א"ר חנינא כמלא פי פְּבָרָה קטנה היה בה; "ונאספו שמה כל העדרים וגללו" - בשעת המחנות; "והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה" - , בשעת המסעות.²⁴

¹⁹ על מעיין המיטלטל או מתגלגל ראו רש"י שם: "טהור - מלקבל טומאה, וטובלין בו - דלאו ככלי דמי להיות המים הנובעין ממנו כשאובין, ואין לך מעין מיטלטל אלא בארה של מרים". ובית הבחירה למאירי שם: "אין לנו בה עסק לענין הוראה שהרי אמרו עליה שזו היא בארה של מרים כלומר שאין לך מעיין המיטלטל בעולם אלא בארה של מרים. ולענין הוראה תלמודית אין לנו עסק בה". (ראו דברינו [לא היה ולא עתיד להיות](#) בפרשת ראה). אבל לנו יש עסק במיקומה של באר מרים שלא רק שחזרה לחיים, בזכות משה ואהרן, לאחר מות מרים (ולאחר חטא מי מריבה), אלא אף קנתה לה שביטה ואחיזה באחד משבעה הימים המקיפים את ארץ ישראל (בבא בתרא עד ב). וכאמור לא נראה שמדובר בכרמל שלנו ובים התיכון (מול חיפה). ראו גלגול מדרש זה בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת חקת דף קכה עמוד א: "וממדבר קדש היתה מתנה הבאר לישראל עד שבאו לירדן ונכנס הבאר בתוך הירדן. וכן אמרו רבותינו ז"ל כל הרוצה לראות בארה של מרים יעמד בראש הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים יפ". הנה כי כן, ממשיכה בארה של מרים להיטלטל ולהתגלגל אנה ואנה, ולכן עוד תגיע?

²⁰ ראו שם שהוא דורש את הפסוק בקהלת ה ח: "ויתרון ארץ בכל היא" - הרבה שלוחים למקום.
²¹ סרוגנין או סרוגנין הוא מקום מדרום לטבריה שאיננו יודעים בדיוק היכן הוא. ראו האמורא ר' אבא סרוגניא (בראשית רבה א ו) שבא כנראה ממקום זה. נוסח זה של ויקרא רבה הוא עפ"י ירושלמי מסכת כלאים פרק ט הלכה ג: "אמר רבי חייא בריא: כל מי שהוא עולה להר ישימון ומצא כמין כברה בים טבריא - זו היא בורה של מרים. אמר רבי יוחנן: שערונה רבנין והא היא מכוונת כל קביל תרעא מצייעא דכנישתא עתיקתא דסרוגנין". תרגום: שהיא מכוונת כנגד השער האמצעי של בית הכנסת העתיק בסרוגנין. ובירושלמי כתובות פרק יב הלכה ג נוסח דומה: "כתיב: ונשקפה על פני הישימון - אמר רבי חייא בר בא: כל מי שהוא עולה להר הישימון וראה כמין כברה קטנה בים טבריא, זו היא בארה של מרים. א"ר יוחנן בר מרה: שערונה רבנן והא היא מכוונת כל קביל תרעא מצייעא דכנישתא עתיקתא דים דוטגין". משם נתגלגל המדרש למדרשים מאוחרים יותר כגון תנחומא (בובר) והרגיל בפרשתנו, במדבר רבה יט ט, קהלת רבה ה ה ועוד. איפה הוא הר הישימון? אי שם ממזרחת של טבריה? הר סוסייתא? כך או כך, נראה שהיה כרמל גם סביב הכינרת כפי שהיה גם בדרום הארץ וזהו כנראה גם הכרמל במסכת שבת לעיל.

²² סביר שהר מבוא הוא שיבוש של הר נבו ומתאים למיקום של הפסוק בשירת הבאר: "ומבמות הגיא אֲשֶׁר בְּשֶׁדָּה מוֹאֵב רֹאשׁ הַפְּסָגָה וְנִשְׁקָפָה עַל פְּנֵי הַיְּשִׁימֹן" (במדבר כא כ, שלא ברור אם הוא עצמו חלק מהשירה או לא), ושוב אנחנו במזרח עבר הירדן וצופים מערבה. מראש הישימון לארץ הפורייה שבארה של מרים נמצא בגבולה. אבל הפעם בחלקו הדרומי של מזרח הירדן עם עין לטבריה צופיה, כמשה שצפה משם על פני כל הארץ. כך או כך, הרי לנו מקורות שממקמים את בארה של מרים בגליל, בירדן או בכינרת (ימה של טבריה). וכבר הרחיב בנושא זה פרופ' אלחנן ריינר במאמרו: [בין יהושע לישוע – מסיפור מקראי למיתוס מקומי](#), ציון שנה סא תשנ"ו, מאמר בו הוא מצביע על מסורות גליליות אחרות שמעתיקות מסורות נוספות מיהודה לגליל כמו קבר יהושע וקבר יוסף. בנוגע לבארה של מרים, הוא מביא שם עדויות של נוסעים שביקרו בארץ ישראל בימי הביניים המספרות על מסורות אלה. ראו למשל שם את עדותו של יעקב בן נתנאל הכהן: "כינרת מתוק כדבש, ירדן עובר אותו, באר של מרים בתוכו. בשעה שיזרח השמש בעצמו של יום על הר הכרמל, יראה כמו אופן יעלה כ"ה אמות ויחזור. כמו שראיתי אני כתבת".

²³ שש דרשות סימבוליות היה ר' חמא בר חנינא דורש על הפסוק המתאר את מפגש יעקב עם הבאר שם הוא עתיד לפגוש את רחל. וזו של באר מרים היא הראשונה. ולאחריה: שמחת שלוש הגלים, בתי הדין שבהר הבית, המלכויות ועוד. ראו שם.

²⁴ ראו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק כט: "וירא והנה באר בשדה. אמרו רז"ל: אין המקרא יוצא מידי פשוטו. אעפ"כ רצו הדרשנים להרחיב המקרא, ולדרוש עליו מה שהיה בעולם, ולהגיד שהקב"ה מגיד מראשית אחרית, ולהודיע לנו ששיחת האבות כמה וכמה עניני מצות יש בהן. וכן פתר ר' חמא בר חנינא בבראשית רבה פסוק זה בשלשה ענינים. הראשון, והנה באר בשדה, זו הבאר שהיה לישראל במדבר, והנה שם שלשה עדרי צאן, משה ואהרן ומרים, כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, שכל ישראל מושכין לדגלם לאהליהם: והאבן גדולה על פי הבאר. כמלוא פי כברה היה בה". ואם נרצה ללכת עוד קדימה (מלשון קדם), ראו זוהר כרך א (בראשית) פרשת חיי שרה דף קלב עמוד א שרואה כבר אצל רבקה את באר מרים: "ותרד העינה כתיב בה"א רוא איהו דאערעת תמן בירא דמרים ובגין כך כתיב העינה בה"א וסליקו לה מיא". ובגמרא בבא מציעא פו ע"ב הכל מתחיל מאברהם: "רבי חמא ברבי חנינא, וכן תנא דבי רבי ישמעאל: בשכר שלשה זכו לשלשה, בשכר חמאה וחלב - זכו למן, בשכר והוא עמד עליהם - זכו לעמוד הענן, בשכר יקח נא מעט מים - זכו לבארה של מרים".

אבן עזרא במדבר פרק כא פסוק טו – אין כל אלה בארה של מרים

וזאת הבאר גם היא היתה פלא, ואיננה הבאר הנקרא באר מרים לפי דעתי, רק היה המקום שצוה משה וחפרוה שרי ישראל במשענותם, ומיד נבקעו מים.²⁵

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ארקים עמוד 71 – לעתיד לבוא

ולעתיד לבא עתיד הקב"ה להוציא מירושלם שנים עשר נחלים ועל כל נחל ונחל כל עץ שעושה פירות, ובכל חודש וחודש מבכרין פירותיהן, שנאמר: "וְעַל הַנַּחַל יֵצֵא עַל שְׁפָתוֹ מֵזֶה וּמֵזֶה כָּל עֵץ מֵאֵכָל לֹא יָבוֹל עֲלֵהוּ וְלֹא יִתֵּם פְּרִיָּו לְחִדְשֵׁי יָבֶכֶר וְגו' (יחזקאל מז יב).²⁶ ולא עוד אלא שעתיד הקב"ה להעלות בארה של מרים, כדכתיב: "והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים" (זכריה יד ח).²⁷

שבת שלום וקץ טוב**מחלקי המים**

מים אחרונים 1: אם נחזור למדרש ויקרא רבה לעיל על כוה המרפא של באר מרים, ראו בית יוסף אורח חיים סימן רצט בשם הכלבו: "נהגו הנשים לדלות מים במוצאי שבת תכף ששמעו ברכו, שמצינו באגדה שבארה של מרים בימה של טבריא וכל מוצאי שבת מחזירין על כל בארות ועל כל מעינות וכל מי שהוא חולה ויזדמן לו המים ... מיד נרפא. ומעשה באדם אחד שהיה מוכה שחין והלכה אשתו במוצאי שבת לשאוב מים ונתעכבה יותר מדאי ונזדמנה לה בארה של מרים ומלאה כדה מאותן המים. כיון שבאה אצל בעלה כעס עליה ומרוב כעסו נפלה כדה משכמה ונשבר הכד ונפלו מטיפי המים על בשרו ובכל מקום שנתזו המים נרפא השחין". בארה של מרים ממשיך להצית את הדמיון ועדיין לא דברנו על ספרות החסידות.

מים אחרונים 2: פתרון החידה שבסוף הערה 1: כל מי שהיה בחטא המרגלים בן עשרים פחות יום (וכמובן הצעירים יותר). ועוד הספיק להיכנס לארץ מתחת לגיל 60 ולהילחם עליה.

²⁵ כאן יוצא אבן עזרא בפשטות נגד הדרשות שהבאר בפרק כא, שירת הבאר, היא באר מרים. ופירושו לשמות טז ה בנושא המן, יוצא אבן עזרא באופן נחרץ ונרחב יותר נגד כל הדרשות והמיתוס סביב באר מרים ומזכיר לכולנו שאין לבאר זו שום אחיזה במקרא. ואלה דבריו שם: "ובדרש (תענית ט, א) שבזכות משה בא המן, ובזכות אהרן הענין, גם בזכות מרים הבאר ... ודרך הבאר אין זכר בכתוב על זה, ודרש יחיד הוא. כי אילו היה הפלא הזה, למה לא נכתב בתורה? והכתוב אומר: יבקע צורים במדבר (תהלים עח, טו) ובעל הדרש סמך על ותמת שם מרים (במדבר כ, א). וכותב אחריו ולא היה מים. ואין זה ראייה, כי הכתוב ספר שניים מאורעים אירעו במקום". פרקים כ כא בפרשתנו ייקראו, עפ"י אבן עזרא, כפשוטם והם שלושה אירועים נפרדים: מות מרים, חטא מי מריבה והבאר שחפרוה השרים ושוררו עליה. כך מפרש פרשן רציונאלי כאבן עזרא שנצמד לפשוטו של מקרא ולרובד הלשוני (ופה ושם גם לסודות ומיסטיקה), ורק לעתים נדירות נזקק לדרשות חז"ל. ובוודאי שאינו נזקק "לדרש יחיד". אולי ניתן לצרף אליו גם את הרמב"ם שהבאנו לעיל במשנה במסכת אבות על אותם הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות. אבל נראה ששום רציונאליות לא תעמעם ותכחיש כוחן של דרשות ומיתוסים, ובאר מרים מתגלגלת והולכת ושופעת מים ומציתה דמיון, מימי אברהם שיצק מים לרגלי המלכים, דרך גירוש הגר ושמעאל, מפגשי אליעזר ורבקה, יעקב ורחל, המשך בשירות נאמן של ארבעים שנה במדבר ועד לכניסה למשכן קבע בארץ ישראל, בימה של טבריה לאורך ימים ושנים ותהפוכות היסטוריות. והכל מכוחה של בריאה בערב שבת בין השמשות.

²⁶ ראו שם נבואתו הציורית של יחזקאל על הנחל האדיר המקיף את המקדש לעתיד לבוא. ופסוק זה הוא גם בונוס לשבת ראש חודש השתא.

²⁷ אחרי הנחל האדיר של יחזקאל, עוד צפויה לנו תוספת בדמות בארה של מרים שתחזור אלינו בזכות נבואת זכריה. לפיכך, כל מי שצופה היום על הירדן או הכינרת ומתקשה לזהות את באר מרים וחושש שמא נסתלקה, יסיר דאגה מלבו ויצפה לישועה עד שתחזור אלינו במהרה ותחדש ימינו כקדם. ותסייע גם לנו להמשיך ולחלק מים חיים מירושלים.